

ASPECTE PRIVIND ÎNCEPUTUL EPOCII NEOLITICE ÎN DOBROGEA

PIUJ HAȘOTTI

După cum se știe, trecerea la neolitic — epocă de mari și esențiale transformări în istoria omenirii —, a fost un proces îndelungat și complex, care s-a realizat prin migrații succesive (valuri), din aproape în aproape, în căutare de pășuni. Ca urmare a acestui proces de migrare, s-a produs un contact între populații diferite — unele trăind în formele unei economii vechi, tradiționale, bazate pe vânătoare, pescuit și cules, altele ducând o viață nouă, de cultivatori de plante și crescători de animale.

Neoliticul dobrogean și mai ales începuturile sale sînt relativ puțin cunoscute și multe descoperiri aparținînd acestei epoci au dat naștere unor dispute științifice, care își au cauza fie în insuficiența, fie în neclaritatea unor descoperiri.

Dacă stratigrafia ar fi fost mai clară în peștera „La Adam”¹, s-ar fi putut argumenta suprapunerea imediată peste depunerile mezolitice de aici, a unui orizont-aceramic, pus în evidență de resturile osteologice ale unor animale domestice: oaie, ciine, porc. Descoperitorii au arătat că acest presupus nivel aceramic, este suprapus de un altul, care conține elemente de inventar aparținînd culturii Hamangia² și aspectul cel mai interesant îl constituie faptul că la baza nivelului neolitic, s-au găsit unelte din silex care demonstrează o puternică tradiție tardenoisiană, atît din punct de vedere al formelor cît și al tehnicii de lucru. Vom vedea însă mai jos, că influența tardenoisiană se întîlnește, este drept mai puțin, și în faza evoluată (Ceamurlia de Jos) a culturii Hamangia. Întorcîndu-ne la peștera „La Adam”, subliniem că așa cum

---

¹ C. Rădulescu, P. Samson, *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie*, 76, 1962, p. 282—370.

² *Ibidem*.

arăta prof. Vl. Dumitrescu³, atîta timp cît în peșteră stratigrafia era deranjată, și mai mult, diferența de nivel de la un capăt la celălalt al ei era de 9 m, interpretarea după care aici ar fi un nivel aceramic, atrage numeroase semne de întrebare, mai ales că un neolitic aceramic în această zonă a Europei, este greu de admis.

La ora actuală se știe că cel mai vechi neolitic din Dobrogea este reprezentat de cultura Hamangia, dar studiul elementelor ei de conținut și mai ales al ceramicii, arată că începutul acestei culturi se poate plasa cel mult în prima perioadă a celei de-a doua jumătăți a mileniului V î.e.n., deci în neoliticul mijlociu. Tendința încadrării culturii Hamangia în neoliticul vechi, a pornit de la faptul că, actualmente, din punct de vedere stratigrafic ea poate coborî mai mult, lucru necesar, dar nu și suficient. De asemenea, luarea ca punct de sprijin a încadrării culturii Hamangia în marele orizont (compex) cardial⁴, și ca urmare coborîrea ei în timp, ni se pare că nu rezistă aceluiași studiu al ceramicii, care arată că decorul realizat cu ajutorul scoicii *cardium* nu era folosit de comunitățile hamangiene. Este drept că găsim cîteodată în decorul ceramicii fine o vagă manieră (influență) cardială, ce se manifestă însă numai cu un „ecou“ al marelui coplex circummediteranean, fapt care nu poate atrage după sine și o mare vechime a culturii Hamangia.

În sprijinul aceleiași concluzii, vin și sincronismele culturii Hamangia cu cultura Boian. Nu vom stărui asupra acestei probleme binecunoscute, ci ne vom rezuma numai să arătăm că descoperirile de la Hirșova⁵, Coslogeni⁶, Cernavodă⁷, Bogate⁸, relevă în mare sincronismul celor două culturi. Datele furnizate de cronologia cu C₁₄⁹, vin să întărească observația de mai sus.

Mai dificilă se prezintă cronologia internă a culturii Hamangia și găsierea fazelor sale de evoluție. Pînă în prezent se cunosc așezări care documentează în mare o singură fază a culturii, așa încît succesiunea lor nu se poate face decît în urma unei analize tipologice a elementelor de conținut ce o definesc. Un surplus de date ne-ar putea oferi urmărirea unei stratigrafii orizontale în așezări și, binențeles, a uneia verticale, în situația în care vor apare așezări care să permită observații stratigrafice verticale.

³ Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 2, 1970, p. 190.

⁴ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1966, p. 11, p. 35 și urm.; *Idem*, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, Ed. Științifică, București, 1966, p. 55—66.

⁵ D. Galbenu, *SCIV*, 2, 1962, p. 285.

⁶ E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1976, p. 230.

⁷ D. Berciu, Seb. Morintz, P. Diaconu, în *SCIV*, 6, 2, 1955, p. 152—154; D. Berciu, Seb. Morintz, *Materiale*, 3, 1957, p. 83.

⁸ E. Comșa, *Op. cit.*, p. 231.

⁹ Vl. Dumitrescu, *Op. cit.*, p. 197—198.

De la bun început, subscriem ideii după care cultura Hamangia are trei mari faze¹⁰: Golovița — cu două etape (prima la Coslogeni¹¹ și se pare la Medgidia-Satu Nou¹² a doua la Golovița); Ceamurlia de Jos (care poate avea trei etape, căci așezarea eponimă are tot atâtea nivele¹³, etape încă neidentificabile) și, în sfârșit, Mangalia — puțin cunoscută în urma descoperirilor de la Mangalia¹⁴, Agigea¹⁵, Cernavoda¹⁶, Medgidia (Fabrica de ciment)¹⁷, Varna¹⁸ și probabil la 2,5 km nord-est de gara Medgidia¹⁹. În situația în care se admite, pe bună dreptate, că cele două culturi Hamangia și Boian, încep și sfârșesc aproximativ concomitent, înseamnă că cele trei faze ale culturii Hamangia durează cât cele patru faze ale culturii Boian. Faptul ni se pare firesc, întrucât în diferite săpături (Hirșova²⁰, Gura Dobrogei²¹, Cheia²², Cernavodă²³) a apărut ceramică din faza Ceamurlia de Jos a culturii Hamangia, asociată cu ceramică din fazele Vidra și Spanțov ale culturii Boian, iar în alte (Coslogeni²⁴, Bogata²⁵) s-a descoperit ceramică din faza Golovița a culturii Hamangia alături de ceramică din fazele Bolintineanu și Giulești ale culturii din cîmpia Munteniei. Aceste sincronisme ar putea face loc ipotezei după care sfârșitul fazei Ceamurlia de Jos și faza Mangalia corespund din punct de vedere cronologic cu faza a patra (Spanțov) a culturii Boian. În cazul acesta, tabloul reprezentînd sincronismul pe faze al culturilor Boian și Hamangia, ar arăta în felul următor :

HAMANGIA		BOIAN
GOLOVIȚA	COSLOGENI	BOLINTINEANU
	GOLOVIȚA	GIULEȘTI
CEAMURLIA DE JOS	I ?	VIDRA
	II ?	
	III ?	
MANGALIA		SPANȚOV

¹⁰ E. Comșa, în *Rev. Muz.*, 5, 1977, p. 68.

¹¹ Seb. Morintz, N. Angheliescu, *SCIV*, 21, 3, 1970, p. 273—413; E. Comșa, *Istoria comunităților...*, p. 47; Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și a armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1970, p. 47.

¹² P. Hașotti, în *Pontica*, 13, p. 199—214.

¹³ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 152—158, fig. 62—64.

¹⁴ *Ibidem*, p. 41; V. Volschi, M. Irimia, în *Pontice*, 1, p. 55—58.

¹⁵ H. Slobozeanu, în *Materiale*, 5, 1958, p. 735—750.

¹⁶ D. Berciu, *Op. cit.*, p. 41.

¹⁷ E. Comșa, *Materiale*, 4, 1957, p. 370.

¹⁸ D. Berciu, *Op. cit.*, p. 40—42.

¹⁹ La circa 2,5 km. N-E de gară, într-un mic sondaj de salvare efectuat de noi în 1979.

²⁰ D. Galbenu, *Op. cit.*, p. 285—290.

²¹ N. Hartuche, *Pontica*, 9, p. 14.

²² *Ibidem*, p. 18—19.

²³ D. Berciu, Seb. Morintz, *Op. cit.*; *Idem*, *Materiale*, 5, 1959, p. 105.

²⁴ Seb. Morintz, N. Angheliescu, *Op. cit.*; E. Comșa, *Istoria comunităților*, p. 230.

²⁵ E. Comșa, *Op. cit.*, p. 231.

Astfel stînd lucrurile și neluînd în discuție o „Protohamangie“²⁶ nu poate coborî decît cel mult pînă la prima parte a celei de-a doua jumătăți a mileniului al V-lea î.e.n. Bineînțeles, că această concluzie este valabilă pentru momentul de față, întrucît considerăm că este foarte posibil ca, mai ales în sudul Dobrogei (practic necercetat), să fie descoperit în viitor un aspect mai vechi al acestei culturi decît cel cunoscut pînă acum.

Reîntorcîndu-ne la încadrarea cronologică mai sus arătată a culturii Hamangia, se naște evident întrebarea : ce a fost în Dobrogea înaintea venirii aici a purtătorilor acestei culturi ? Se pot formula mai multe răspunsuri ipotetice cu mai multe sau mai puține șanse de a fi corecte.

1. Putem presupune (mai ales pentru sudul Dobrogei, puțin cercetat deoarece cultura Hamangia e posibil să se fi manifestat mai întîi aici) existența unui aspect mai vechi al acestei culturi, decît cel știut actualmente. Ipoteza se sprijină pe faptul că o serie de descoperiri din sud : Grădiștea-Coslogeni, unele vase de la Mangalia și cele două fragmente ceramice de la Canaraua Feteii⁻⁷, indică aspecte vechi ale culturii.

2. Într-o etapă mai veche a neoliticului dobrogean, ar fi putut să se manifeste unele influențe ale fazei tîrzii a culturii Starčevo-Criș. Avem în vedere faptul că purtătorii acestei culturi ajunseseră pînă la 90 km de Dunăre (Bonțești²⁸, jud. Galați). Comunitățile Starčevo-Criș locuiau în cîmpiile deschise și o pătrundere a lor în imediata vecinătate a Dobrogei, eventual poate chiar în interiorul ei, ar fi putut avea loc. Această penetrație se putea realiza și prin sud, amintind în acest sens că în Muntenia cultura Starčevo-Criș vine din Oltenia și că la Țovevo (nord-estul Bulgariei) s-au surprins puternice influențe ale acestei culturi. Apoi, pentru nordul Dobrogei, subliniem influențele Starčevo-Criș în cadrul culturii bugo-nistriene, care cum se știe este mai veche decît cultura Hamangia. În acest fel teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră, este înconjurat la nord, nord-vest și sud de o gamă întregă de influențe Starčevo-Criș, pe care nu este exclus să le găsim în viitor și aici, ele fiind incluse, posibil într-o cultură (aspect cultural), care să fie mai veche decît cea mai timpurie manifestare cunoscută în prezent a culturii Hamangia.

3. Pentru perioada neoliticului vechi din Dobrogea, se poate admite, tot în mod ipotetic, manifestarea unor influențe sau chiar viețuirea pe alocuri a comunităților culturii Dudești. Pentru înfrîurirea acestei culturi asupra celei dobrogene, ar pleda asemănările formelor unor vase aparținînd celor două culturi (mai ales străchinile cu buza dreaptă sau ușor evazată, care reprezintă forma ceramică principală din cultura Hamangia ; se observă, totodată, asemănarea mai mare a străchi-

²⁶ D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România, în lumina noilor cercetări*, Ed. Acad. RPR, București, 1961, p. 76 și urm. ; *Idem, Cultura Hamangia*, p. 30, 101, 114.

²⁷ Descoperire pusă la dispoziția noastră de P. Diaconu ; îi mulțumim și pe această cale.

²⁸ Gh. Bichir, *Materiale*, 5, 1958, p. 260—262.

nilor de la Medgidia-Satu Nou²⁹ și Golovița³⁰, cu o serie de străchini din Dudeștiul târziu³¹. De asemenea, decorul cu pliseuri de pe unele vase din ceramică fină de la Cernavoda³², seamănă cu cel întâlnit în cultura Dudești³³. În această situație, asemănările dintre ceramica culturilor Hamangia și Vădastra 11³⁴, pot fi explicate prin faptul că la baza ultimei culturi stă și cultura Dudești. Aceste observații nu sînt contrazise de cronologia și sincronismele general acceptate³⁵, rezumîndu-ne să arătăm în acest sens că sfîrșitul culturii Dudești coincide cu începutul culturii Boian (faza Bolintineanu), care la rîndul ei este contemporană cu începutul culturii Hamangia.

4. Alte influențe pe care le întîlnim în cadrul ceramicii culturii Hamangia, vin din partea culturii ceramicii liniare cu note muzicale, care, la rîndul ei, a pătruns pînă aproape de Dobrogea (exemplu — Coșereni³⁶). Ca și pentru cultura Starčevo-Criș, opinăm că influențe ale culturii liniare se puteau manifesta de timpuriu în Dobrogea. Putem admite, însă cu mai multe rezerve, o locuire sporadică a acestor comunități în teritoriul amintit. O influență liniar-ceramică există în decorul unor fragmente ceramice de la Cernavodă³⁷ și Mangalia³⁸.

5. S-ar putea, mai ales în sudul Dobrogei, să fi viețuit comunități ale culturii Karanovo I, II.

6. La nivelul cunoștințelor noastre, un alt răspuns la întrebarea: ce a fost înaintea culturii Hamangia în Dobrogea? este — supraviețuirea unei populații tardenoisienne tîrzie³⁹, care și-a păstrat economia de vîntoare, pescuit și cules, ca și uneltele sale microlite, și aceasta în ciuda faptului că populații neolitice se stabiliseră în vecinătatea lor. O atare situație a făcut posibilă transmiterea microlitelor culturilor neolitice care au intrat în contact cu comunitățile mezolitice locale. Aceasta ar putea fi și situația culturii Hamangia, care, sosită în Dobrogea, ar fi asimilat treptat fondul mezolítico-tardenoisian, de la care a primit însă și influențe, fapt ce se observă tocmai în utilajul din silex folosit de comunitățile culturii Hamangia. Trebuie arătat că existența uneltelor de mici dimensiuni, s-a surprins mai ales în așezările datate în faza timpurie a culturii Hamangia: Golovița⁴⁰, Grădiștea-Coslogeni⁴¹, Med-

²⁹ P. Hașotti, *Pontica*, 14, p. 23.

³⁰ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 236, fig. 152; p. 258, fig. 153/2—5.

³¹ M. Nica, *Dacia*, 20, 1976, p. 89 — fig. 11/9.

³² D. Berciu, *Op. cit.*, p. 23 — fig. 11/3, fig. 12/3.

³³ M. Nica, *Op. cit.*, p. 89 — fig. 11; p. 93, fig. 14/1—7.

³⁴ C. Mateescu, *Materiale*, 5, 1959, p. 66; *Idem*, *Materiale*, 6, 1960, p. 111, fig. 2; *Idem*, *Materiale*, 7, p. 158, 161; Gh. Lazarovici, *Pontica*, 4, p. 34.

³⁵ Vl. Dumitrescu, *Apulum*, 12, 1974, p. 23—39, vezi și tabelul cronologic.

³⁶ D. Berciu, *Op. cit.*, p. 25.

³⁷ *Ibidem*, p. 22 — fig. 10/1.

³⁸ *Ibidem*, p. 22 — fig. 10/4, p. 28 — fig. 18/2; p. 67 — fig. 24/2, 4.

³⁹ H. Breuil, R. Lantier, *Les hommes de la pierre ancienne*, Paris, 1959, p. 259—260; Al. Păunescu, *Op. cit.*, p. 24—35, p. 47; *Idem*, *SCIVA*, 30, 4, 1976, p. 507—526.

⁴⁰ D. Berciu, *Op. cit.*, p. 244—245, fig. 144/2, 4 — 13; Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor...*, p. 47—48, 171.

⁴¹ *Ibidem*, p. 170.

gida-Satu Nou⁴². Procentul microlitelor din respectivele așezări este de circa 80% din totalul uneltelor de silex. Chiar în așezarea de la Ceamurlia de Jos, care aparține unei faze evolute a culturii Hamangia, procentul de microlite este de 43%⁴³.

În urma cercetărilor din așezarea aparținând culturii Hamangia de la Tîrgușor — punctul „Urs“, care ne-au oferit o ceramică diferită față de cea de la Medgidia-Satu Nou, pe baza căreia am și datat prima așezare într-o perioadă posterioară față de-a doua, am putut face și o diferențiere a utilajului din silex din cele două așezări. Astfel, dacă la Medgidia-Satu Nou uneltele sînt amenajate în special pe așchii, predominînd gratoarele și tehnica de confecționare amintește mai bine de tehnica tardenoisiană, la Tîrgușor — punctul „Urs“ uneltele sînt reprezentate în cea mai mare parte de lame și mai ales lamele.

În judecarea contactului dintre populația mezolitică și purtătorii unei culturi neolitice, a influențelor reciproce care au existat între aceste comunități, a penetrației culturilor neolitice, credem că nu trebuie omis faptul că tardenoisienii făcuseră reale progrese, iar ocupația lor de bază — vînatul — le asigura un trai îndestulător. Nu avem nici o dovadă certă după care tardenoisienii nu ar fi viețuit pînă la sfîrșitul mileniului VI î.e.n. și puțin chiar după această dată. Grupuri tardenoisiene ar fi putut viețui (bineînțeles, pentru foarte scurt timp), și după venirea unei culturi neolitice⁴⁴, „în zone izolate“⁴⁵.

Trebuie însă avut în vedere și faptul că în difuziunea microlitelor (adaptate evident florei și faunei vremii respective) la culturile din neoliticul mijlociu (deci și la cultura Hamangia), nu trebuie exclus nici aportul culturilor Starčevo-Criș, liniar-ceramică și Dudești.

7. Recent Alexandra Bolomey a avansat o nouă explicație a lipsei neoliticului vechi din Dobrogea, pornind de la faptul că ar fi existat o transgresiune marină de circa 9 m⁴⁶, care ar fi acoperit aproape întreaga Dobroge. Însă din informațiile oferite de Caraivan Glicherie^{46bis}, cercetător la Institutul de cercetări marine Constanța, am aflat că în perioada 10000—5000 î.e.n. nu ar fi existat aici o transgresiune marină atît de puternică. Același cercetător ne-a specificat că Marea Neagră nu era în acea perioadă la un nivel mult mai redus decît cel de astăzi și transgresiunea, care, într-adevăr, a avut loc, a fost mult mai mică și nu a afectat decît bazinul Dunării pînă la Tulcea și puțin (în diferite zone joase) mai în susul fluviului. Chiar dacă Dunărea ar fi suferit o lățire pînă la Călărăși (fenomen practic imposibil de admis), Dobrogea nu ar fi fost un teritoriu izolat, pentru că era legată de nord-estul Bulgariei și în plus comunitățile neolitice puteau trece fluviul cu ambar-

⁴² P. Hașotti, *Pontica*, 13, p. 202—204, 212—214.

⁴³ Al. Păunescu, *Op. cit.*, p. 172.

⁴⁴ *Idem*, *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 523.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Al. Bolomey, *Dacia*, N.S., 21, p. 5—8.

⁴⁶ bis Glicherie Caraivan, *Evoluția zonei Mamaia în Cuaternarul tîrziu, Pontica*, 15.

cațuni (monoxila fusese descoperită încă din mezolitic). Se poate astfel, în continuare admite, în mod ipotetic, existența aici a unui neolitic mai vechi decît cel documentat astăzi. În plus, presupusa înălțare a mării cu 9 m în perioada amintită, nu este pusă în evidență de sedimente marine ce ar fi trebuit să fie găsite în interiorul Dobrogei și este contrazisă de o serie de așezări tardenoisienne situate pe terase joase⁴⁷.

O serie de date importante în problema care ne interesează, ne sînt oferite de studiul antropologic al scheletelor din necropola aparținînd culturii Hamangia de la Cernavoda, ocazie cu care s-a arătat că aici exista o populație destul de amestecată, cu elemente protoeuropeice, atlante, mediteraneene vechi, egeice (brahicefalice), predominînd însă elementele mediteranoide⁴⁸. Din punct de vedere al formei craniului erau: doliocranieni, mezocranieini, brahicanieni și dolimezocranieni⁴⁹. Un tip dolimezocran prezintă analogii cu Iranul și Anatolia⁵⁰. De fapt componenta predominantă era legată de regiunile Orientului Apropiat⁵¹. Cercetările de la Cernavodă sînt de o deosebită importanță, ele atestînd că aici s-a produs o penetrare a unei populații din Anatolia, ca și amestecul ei cu alte populații. Pe de altă parte, în necropola sus amintită, s-a documentat existența unor tipuri antropologice particulare, care își găsesc analogii doar în Anatolia și Cipru⁵², alături de persistența unor grupuri mezolitice, fenomen surprins și în cadrul analizei unor practici rituale. Astfel, aici s-au descoperit craniile fără maxilarul inferior sau schelete umane îngropate alături de maxilare de animale — obiceiuri care, alături de cel al îngrămădirii de craniile, se întîlnesc frecvent în mezolitic⁵³. Demn de remarcat este faptul că tradiții mezolitice asemănătoare se întîlnesc și în culturile mezolitice din Anatolia⁵⁴.

Începuturile migrării purtătorilor culturii Hamangia, ar putea fi puse în evidență de documentarea invaziei unei populații din nord-vestul Anatoliei care a distrus civilizația de la Haçılar și a adus o ceramică monocromă și o plastică stilizată. Invazia a fost plasată în perioada 5500 (5000) — 4000 î.e.n., corespunzătoare calcholicului timpuriu anatolian⁵⁵. Deci, în aceste răstimp a avut loc o infiltrație în zona Haçılarului, spre nord⁵⁶.

⁴⁷ Al. Păunescu, *Op. cit.*, p. 541 — fig. 1.

⁴⁸ O. Necrasov, M. Cristescu, *Omagiu lui P. Constantinescu Iași*, 1965, p. 69—70.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ D. Berciu, *Op. cit.*, p. 85.

⁵¹ O. Necrasov și colab., *Probleme de antropologie*, 4, 1959, p. 21—41; D. Berciu, *Op. cit.*, p. 83.

⁵² J. Mellart, *The archeology of ancient Turkey*, London, 1976, p. 15—26.

⁵³ D. Berciu, *Op. cit.*, p. 83.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ D. A. French, *Expedition*, 5, 1965, p. 20.

⁵⁶ M. Garasanin, *III-è Congrès International d'études de sud-est européenne*, București, 1974, extras.

Din cîte ne putem da seama, ceramica descoperită în opt puncte din Anatolia de vest și publicată de D. A. French, seamănă cu ceramica culturii Hamangia, atît prin forma vaselor, tehnica de lucru cît și prin prezența slipului lustruit⁵⁷. În mare parte, ea provine de la Morali. Zona respectivă ar putea reprezenta teritoriul de origine al culturii Hamangia, care, pînă să ajungă pe litoralul de vest al Mării Negre, a suferit și unele schimbări (contaminări), foarte greu sesizabile pentru momentul de față. Populația din vestul Anatoliei a migrat printr-un curent cultural de litoral, preluînd și transmițînd elemente de cultură. Astfel, credem că se pot explica și „ecourile“ complexului cardial în ceramica culturii Hamangia.

Originea anatoliano-geeo-mediteraneană a culturii Hamangia nu trebuie să ducă automat la concluzia unei mari vechimi a ei. Unul din motivele pentru care această cultură a fost încadrată în neoliticul timpuriu al României este plastica cu totul deosebită, care individualizează cultura Hamangia mai mult ca orice element de conținut al ei. Studiul plasticii⁵⁸ a dus, pe bună dreptate, la concluzia originii sudice a purtătorilor celei mai vechi culturi neolitice documentate pînă în prezent în Dobrogea.

Găsirea rădăcinilor plasticii culturii Hamangia în Anatolia, și mai ales la Haçılar, nu trebuie să deterbine, din punct de vedere cronologic, plasarea acestei culturi în aceeași perioadă cu nivelul IX din localitatea amintită⁵⁹; nivel în care s-au descoperit statuete asemănătoare cu cele ale culturii dobrogene. Reprezentările plastice ale culturii Hamangia își au rădăcinile la Haçılar sau, mai bine zis în zona înconjurătoare, înțelegînd prin aceasta Anatolia și insulele egeice. Stratul IX de la Haçılar este datat la 5600—5500 î.e.n., dar datarea în sine nu este un argument decisiv în a atribui aceeași vechime și reprezentărilor plastice ale culturii Hamangia, și chiar prof. D. Berciu, arată că „este de la sine înțeles că nu putem atribui o vechime corespunzătoare culturii Hamangia“⁶⁰.

Analogii cu Orientul Apropiat pentru plastica culturii Hamangia se pot face nu numai la Haçılar. De exemplu la Ras Shamra⁶¹, s-au descoperit figurine asemănătoare. Ele au spatele puțin curbat, în partea inferioară au săpată (incizată) o linie verticală pentru a sugera picioarele, brațele dispuse deasupra pieptului erau orizontale sau aduse pe pîntec⁶², întocmai ca la figurinele culturii Hamangia. Se presupune că piesele de la Ras Shamra, făceau parte din inventare funerare, ele

⁵⁷ D. A. French, *Op. cit.*, p. 20, fig. 2—4.

⁵⁸ D. Berciu, *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 423—441; *Idem*, *Cultura Hamangia*, p. 86—108; *Idem*, *Contribuții...*, p. 510—529; Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, p. 195—200; S. Marinescu Bilcu, *Pontica*, 10, p. 34—43; R. Lungu, *SCIA*, 25, 1978, p. 201—209.

⁵⁹ J. Mellart, *Anat. Stud.*, 11, 1961, p. 39 și urm., pl. VII—VIII, fig. 12—23.

⁶⁰ D. Berciu, *Omagiul lui P. Constantinescu-Iași*, p. 63.

⁶¹ Denisa Schmandt-Bessrat, *Expedition*, 19, 3, 1978, p. 37.

⁶² *Ibidem*, p. 38, fig. 16.

datându-se foarte timpuriu (6500—5500)⁶³. Alte asemănări, în ciuda mării vechim ia unora dintre exemplare, ajungând pînă la 8000—6500 î.e.n.⁶⁴, se pot face și pentru o serie de figurine feminine „șezînd“, descoperite la Tell Mureybat Haze III—IV, Tell Aswaad I—II, Ghorai-fel, Tell Ramad II—III, Ras Shamra V, Tell Abu Hureyba, Tabut al Haman⁶⁵ și în sfîrșit Jarmo⁶⁶.

În continuare, vom încerca găsirea elementelor ce fac posibilă încadrarea unei așezări în cea mai veche fază a culturii Hamangia. Este, evident, vorba de cea mai veche fază documentată pînă acum. De la bun început subliniem că am luat în discuție o serie de elemente principale care intră în analiza unei așezări, și anume: felul așezării, tipul de locuință, uneltele, plastica, ceramica. Bineînțeles, că o serie de date obținute din analiza respectivă, trebuie folosite cu rezervele cuvenite, datorate cunoștințelor noastre lacunare. Dar, obținerea unor repere, fie ele și flexibile, aduc o anumită sistematizare a cunoștințelor noastre despre cultură și o mai precisă datare a ei.

În privința felului așezării, putem spune că, în genere, purtătorii culturii Hamangia se stabileau în locurile deschise, pe pantele line ale dealurilor, în apropierea unor ape și nu-și fortificau așezările.

În faza Golovița, cercetările de pînă acum au arătat că bordeiul era singura⁶⁷, sau cel puțin cea mai răspîndită formă de locuință⁶⁸. El era săpat în pămîntul viu⁶⁹, diametrul variind între 2,50 m și 4,25 m. În faza Ceamurlia de Jos, apar și locuințele de suprafață⁷⁰, care totuși nu ocupă primul loc din punct de vedere numeric, bordeiul păstrîndu-și prima poziție. În plus, tot ca o diferențiere între cele două faze, s-a constatat că în așezările primei faze, bordeiele aveau un caracter mai risipit decît în așezările fazei Ceamurlia de Jos⁷¹.

Ceramica reprezintă principalul element de cultură materială în neolitic și studiul ei ne poate oferi cele mai interesante și importante date. În privința analizei ceramicii am folosit metoda tipologică — actualmente singura investigație posibilă, întrucît fie că nu există așezări cu mai multe nivele de cultură⁷², sau nu a fost posibilă surprinderea pe cît era de necesar a stratigrafiei așezării⁷³, fie că materialele sînt din stațiuni cu descoperiri care au fost prezentate unitar, dar care totuși provin din mai multe nivele (adică două la Golovița⁷⁴ și trei la Ceamurlia de Jos⁷⁵).

⁶³ *Ibidem*, p. 37.

⁶⁴ *Ibidem*, fig. 4.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 40.

⁶⁶ *Idem*, *Expedition*, 16, 2, 1974, p. 14; J. Mellaart, *Earliest civilisations of the Near East*, p. 15—51.

⁶⁷ Constatare făcută de noi la Medgidia — Satu Nou.

⁶⁸ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 235—240.

⁶⁹ *Ibidem*; P. Hașotti, *Op. cit.*, p. 200.

⁷⁰ D. Berciu, *Op. cit.*, p. 155—158.

⁷¹ *Ibidem*, p. 138—158, 235—240.

⁷² P. Hașotti, *Op. cit.*

⁷³ E. Comșa, D. Galbenu, A. Aricescu, *Materiale*, 3, 1962, p. 165 și urm.

⁷⁴ D. Berciu, *Op. cit.*, p. 233—240, fig. 139.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 122—151, fig. 62—64.

Pentru faza Golovița a culturii Hamangia, procentul ceramicii de xx uz comun este mai mare decât în faza Ceamurlia de Jos⁷⁶. Ne raliem și noi părerii după care, organizarea într-un anume fel a barbotinei ca și inciziile de pe ea, nu ne oferă neapărat posibilitatea unei datări înalte⁷⁷. În ceea ce privește ceramica de uz comun, cele două faze amintite ale culturii Hamangia, practic nu prezintă diferențe, nici între formele de vase (în general tronecnice cu pereți arcuiți), și nici în felul dispunerii barbotinei. Cercetările de la Tîrgușor — punctul „Urs“ și cele de la Medgidia-Satu Nou au scos în evidență acest lucru. Totuși, în prima așezare, vasele ceramice de uz comun au pereții ceva mai subțiri și barbotina mai fină.

În schimb, ceramica fină oferă posibilități și elemente de diferențiere între fazele culturii Hamangia. De exemplu, în privința formelor ceramicii fine de la Medgidia-Satu Nou, remarcăm bunele lor asemănări și chiar similitudini, cu o serie de forme de la Golovița. Străchinile de la Medgidia-Satu Nou și unele de la Golovița, au bine individualizate părțile componente (buză, gît, corp), care, înbinîndu-se, dau naștere unor unghiuri obtuze; vasele bitronconice au o răspîndire apreciazabilă în ambele așezări⁷⁸, pe cînd la Ceamurlia de Jos, forma bitronconică (este vorba de cea clasică, cu părțile constitutive aproximativ egale), este rară. În ultima așezare vasele bitronconice au o formă mai rotunjită, cu partea inferioară mult mai mică decât cea superioară⁷⁹.

Este de notat faptul că la Golovița apar străchinile (de exemplu, cele cu fund inelar, cu umărul ușor oblic, buza înaltă și ușor evazată⁸⁰) și mai ales paharele, forme ceramice care fie că se întîlnesc și la Ceamurlia de Jos, fie că se leagă tipologic cu forme din ultima așezare. Tipurile de vase de la Golovița care nu există în așezarea de la Medgidia-Satu Nou, ar putea face parte din nivelul superior de la Golovița, corespunzător unei etape mai evolute a acestei așezări, vecină în timp cu faza Ceamurlia de Jos. Ne rezumăm a semnala în acest sens o întreagă serie de pahare, cu siluetă mai înaltă, a căror evoluție începe la Golovița și care cunoaște apoi o mare inflorire la Ceamurlia de Jos. În schimb, paharele de la Medgidia-Satu Nou, în afară de cele bitronconice, sînt puține la număr și au o formă globulară sau tronconică și siluetă joasă. Aceste tipuri le întîlnim la Golovița dar nu și la Ceamurlia de Jos. De aceea, credem că din paharele bitronconice a evoluat întreaga gamă de pahare înalte, cu partea inferioară mai scundă, de la Ceamurlia de Jos⁸¹. La toate acestea mai adăugăm că procentul de pahare în cadrul ceramicii fine, este mai mare la Ceamurlia de Jos decât la Golovița, pe cînd la Medgidia-Satu Nou acest procent pare

⁷⁶ *Ibidem*, p. 246.

⁷⁷ Gh. Lazarovici, *Op. cit.*, p. 34—35.

⁷⁸ D. Berciu, *Op. cit.*, p. 259, fig. 154/3,7; p. 260, fig. 155; p. 261, fig. 156/1—5, 7—15; p. 262, fig. 157; p. 263, fig. 158/1—3; p. 264, fig. 158/1,3,7.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 201, fig. 103/1; p. 203, fig. 106/1,3.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 256, fig. 152/1,2; p. 257; p. 267, fig. 161/4.

⁸¹ *Ibidem*, p. 214, fig. 188, 199/3; fig. 120/7,8.

a fi cel mai mic. Cele de mai sus ar putea indica o creștere în timp a procentului și tipurilor de pahare, pe parcursul evoluției culturii Hamangia.

Un element de o deosebită importanță în studiul ceramicii fine și al încadrării ei cronologice într-o anumită fază a culturii Hamangia, îl constituie decorul. El conferă culturii o originalitate deosebită. În cadrul decorului ceramicii fine de la Ceamurlia de Jos și Golovița sînt, a serie de similitudini, fapt firesc de altfel, întrucît este vorba despre aceeași cultură și mai mult, de două faze vecine în timp. Dar la ceramica fină de la Golovița, se observă o serie de decoruri mai simple⁸², cît și decoruri asemănătoare sau chiar identice cu cele de la Ceamurlia de Jos⁸³, care sînt mai variate și mai bogate. Această observație este valabilă pentru forme comune celor două așezări. Motivele decorative ale ceramicii fine de la Medgidia-Satu Nou, sînt cele mai simple, ele întîlnindu-se, bine documentate, și la Golovița. Dar în ultima așezare există și o altă serie de decoruri pe care nu o întîlnim la Medgidia-Satu Nou. S-a observat că motivele decorative mai bogate de la Golovița, le avem și la Ceamurlia de Jos, unele identice, altele evoluînd aici spre forme mai complexe. Din studiul comparat al decorului ceramicii fine de la Golovița, Ceamurlia de Jos și Medgidia-Satu Nou, s-a remarcat o îmbogățire și o acuratețe mai mare la Ceamurlia de Jos față de Golovița și la Golovița față de Medgidia-Satu Nou, ceea ce duce la concluzia că decorul a evoluat de la forme simple la forme din ce în ce mai complexe. Astfel, dacă la Golovița, întîlnim, este drept mai rar ca la Ceamurlia de Jos, benzi drepte sau meandrice în care sînt încadrate grupe de linii care formează alte benzi, triunghiuri, meandre etc., dispuse cît se poate de variat, la Ceamurlia de Jos ele sînt dominante, iar la Medgidia-Satu Nou, practic, inexistente. Decorul meandric de la Golovița este înlocuit, în mare parte, la Ceamurlia de Jos, cu decorul spiralic, care este mai complex⁸⁴. La ceramica fină de la Medgidia-Satu Nou, chiar și meandrul este foarte rar.

Indicii de datare pot oferi liniuțele, punctele și triunghiurile — elemente de decor atît de răspîndite în ceramica fină a culturii Hamangia. S-a observat că distanțarea mai mare între elementele de decor ca și tehnica exciziei, mai răspîndită la Golovița decît la Ceamurlia de Jos⁸⁵, indică o fază mai veche de cultură.

Fără să susținem o distincție netă între formele și motivele decorative ale ceramicii fine de la Medgidia-Satu Nou, Golovița și Ceamurlia de Jos, se poate avansa concluzia provizorie după care motivele decorative inexistente la Medgidia-Satu Nou, dar pe care le întîlnim la Golovița, aparțin ceramicii din nivelul superior din cea de-a doua

⁸² *Ibidem*, p. 256, fig. 152/2—5 ; p. 258, fig. 153/2—4 ; p. 260, fig. 155/1,4 ; p. 263, fig. 158, etc.

⁸³ *Ibidem*, p. 255, fig. 151/6 ; p. 256, fig. 152/1 ; p. 258, fig. 153/1,5 ; p. 259, fig. 154/5 ; p. 262, fig. 167/4—6.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 268.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 271.

așezare. Această ceramică prezintă unele elemente comune cu cea de la Ceamurlia de Jos. Observațiile de mai sus au un caracter provizoriu, așteptând ca viitoarele cercetări să aducă noi și mai clare elemente de periodizare a culturii Hamangia.

Uneltele din silex reprezintă un alt element ce poate face posibilă încadrarea cronologică internă a unei așezări hamangiene, dacă ținem seama de o serie de criterii : procentul de microlite (care este mai mare în așezările timpurii), tehnica de lucru și principalele tipuri de unelte. Judecarea microlitismului trebuie făcută și în funcție de flora și fauna respectivă. În plus, s-a observat că la unele culturi, microlitele sînt întîlnite în fazele vechi, pentru ca apoi să reapară spre sfîrșitul culturilor respective (exemplu cultura Starčevo-Criș⁸⁶).

Uneltele din piatră descoperite în așezările culturii Hamangia sînt puține și o clasificare tipologică clară a lor, pe faze de evoluție ale culturii, cel puțin în acest moment este greu de realizat. Totuși s-a făcut un studiu care propune o evoluție tipologică și procentuală a uneltelor din piatră șlefuită din cadrul culturii Hamangia⁸⁷. De o deosebită importanță în aducerea de noi esențiale date în privința uneltelor de piatră șlefuită, ar fi publicarea necropolei de la Cernavodă ; aici, în majoritatea mormintelor erau depuse, în mod ritual, lîngă craniul⁸⁸, sau, mai ales lîngă mîna dreaptă a defunctului⁸⁹, astfel de unelte. Intensificarea folosirii uneltelor din piatră șlefuită în faza Ceamurlia de Jos se poate explica prin procentul de trecere tot mai accentuată la modul de trai sedentar al comunităților culturii Hamangia⁹⁰, care, după tipurile de unelte (dălți, tesle, topoare) se încadrează în neoliticul mijlociu⁹¹.

Anumite constatări legate de tipurile de unelte folosite fac posibilă încadrarea unei așezări într-o anumită fază a culturii Hamangia⁹² : 1) procentajul mai mare al teslelor și o nediferențiere accentuată între anumitele categorii de unelte — tesle, dălți, topoare — în faza Golovița ; 2) creșterea procentuală a topoarelor, o diferențiere tipologică mai clară a uneltelor și o individualizare mai mare a dălților în faza Ceamurlia de Jos.

Cercetările mai recente au adus încă un element de încadrare cronologică în faza Golovița a unei așezări aparținînd culturii Hamangia, în funcție de plastica antropomorfă cu capete asemănătoare capetelor celebrelor statuete de la Cernavodă — „Gînditorul“ și „Femeie șezînd“. Pe scurt, arătăm că la Grădiștea-Coslogeni (jud. Călărași)⁹³ și

⁸⁶ J. Mellaart, *Op. cit.* ; Gh. Lazarovici, *Op. cit.*

⁸⁷ E. Comșa, *Peuce*, 6, p. 5—11.

⁸⁸ D. Berciu, *Op. cit.*, p. 62.

⁸⁹ D. Berciu, Seb. Morintz, P. Roman, *Materiale*, 7, 1961, p. 50.

⁹⁰ E. Comșa, *Op. cit.*, p. 9.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*, p. 10—11.

⁹³ Seb. Morintz, N. Angheliescu, *Op. cit.*, p. 377 ; R. Lungu, *Op. cit.*, p. 201—202, fig. 6, 7.

la Medgidia-Satu Nou⁴⁹, în așezări unde avem documentată numai faza Golovița, au apărut capete de statuete asemănătoare cu cele ale perechii de la Cernavoda. Acest tip de plastică, specific culturii Hamangia, a fost datat de prof. D. Berciu spre sfârșitul evoluției culturii⁹⁵. Se știe că descoperirea „Gînditorului“ și a „Femeii șezînde“, s-a făcut în condiții stratigrafice neclare⁹⁶. Avînd în vedere cele de mai sus, putem spune că acest gen de plastică ori este mai vechi decît s-a crezut pînă acum, ori este prezent în cultura Hamangia de la începutul evoluției ei. A doua ipoteză pare mai probabilă dacă ne gîndim că motivul „Gînditorului“ se va transmite în mediul culturii Precucuteni⁹⁷. Descoperirea la Cernavoda a celor două statuete asociate cu pahare bitronconice cu decor simplu — formă și decor răspîndite mai ales la Golovița și Medgidia-Satu Nou, vine să pună sub semnul întrebării datarea exclusiv tîrzie a „Gînditorului“ și a „Femeii șezînde“. Considerăm că aceste descoperiri nu trebuie plasate spre sfârșitul culturii Hamangia pe considerentul unei evoluții a plasticii de la forme inferioare la realizări (forme) superioare. Faptul că ele apar în așezări datate în faza veche nu trebuie să surprindă, cîtă vreme cultura Hamangia, fiind de origine sudică, a venit în Dobrogea cu o plastică care are puternice rădăcini în Anatolia. Pe de altă parte, tradiția sudică, egeană, era mai puternică la începutul culturii Hamangia, decît în fazele ei tîrzii.

În concluzie, arătăm că bordeiul, densitatea lui mai mică în așezări, procentul mai mare de ceramică de uz comun, anumite forme și motive ornamentale ale ceramicii fine, procentul mai mare de microlite și de anumite unelte, eventual chiar plastica antropomorfă cu capete asemănătoare celor ale „Gînditorului“ și „Femeii șezînde“, reprezintă elemente ce pot face posibilă încadrarea unei așezări în faza veche a culturii Hamangia, putînd să ofere totodată și indicii de delimitare a fazelor de evoluție ale acestei culturi.

ASPEKTE, DEN BEGINN DER NEOLITHISCHEN EPOCHEN IN DER DOBRUDSCHA BETREFFEND

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit versucht, die frühe Neusteinzeit in der Dobrudscha in Diskussion zu bringen. Nachdem aufgrund des Keramikstudiums und der Synchronismen gezeigt wird, dass die Hamangia-Kultur nicht in die frühe Neusteinzeit eingereicht werden kann, werden eine Reihe von Hypothesen aufgestellt, die den

⁴⁹ P. Hașotti, *Op. cit.*, p. 210—211.

⁹⁵ D. Berciu, *Contribuții...*, p. 519; *Idem, Dacia*, N.S., 4, p. 425 și urm.

⁹⁶ D. Berciu, Seb. Morintz, *Materiale*, 5, 1959, p. 105; D. Berciu, *Contribuții...*, p. 512.

⁹⁷ S. Marinescu Bilcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Ed. Acad. București, 1974, p. 98, 204, fig. 73/7.

Beweis eines Kulturaspekts ermöglichen würden, der sich in der Dobrudscha vor dem Beginn (dem jetzt bekannten) der Hamangia-Kultur, entwickelt hätte. Diese Hypothesen sind :

1. Ein noch nicht bekannter, älterer Aspekt der Hamangia-Kultur.
2. Einfluss oder ein Kultur-Aspekt der Starcevo-Criș-Kultur.
3. Stellenweise Einflüsse oder Siedlung (weniger möglich) der Gemeinschaften der Dudești-Kultur.
4. Einflüsse oder Siedlung (weniger wahrscheinlich) von Gemeinschaften der Li-nearkeramik-Kultur.
5. Im Süden der Dobrudscha könnte die Karanovo II — Kultur noch bestanden haben.

Gleichzeitig bemerkt man hinsichtlich der Kieselsteinwerkzeuge der Hamangia-Kultur einen tardenoisianen Einfluss. Das Auffinden der Wurzeln der Hamangia-Kultur-Plastik in Anatolien und besonders in Hacilar muss für die Kultur in der Dobrudscha nicht unbedingt dasselbe Alter bestimmen.

Im zweiten Teil der Arbeit wird bewiesen, dass die Erdhütten, deren geringere Dichte in den Siedlungen, der grössere Prozentsatz der Haushaltskeramik von der Gesamtheit der Keramik, bestimmte Formen und Verzierungen der Feinkeramik, der grössere Prozentsatz der Mikrolithen und Steinwerkzeuge, die anthropomorphe Plastik mit denjenigen des „Denkers“ und der „Sitzenden Frau“ ähnlichen Köpfen, Elemente sind, die die Einreihung einer Siedlung in die Golovița-Phase der Hamangia-Kultur ermöglichen.